

MEKKÎ VE MEDENÎ DÖNEMDE CEDELÜ'L-KUR'ÂN

Mehmet YAŞAR*

Öz

Kur'an'ın cedel eksenli âyetlerinin anlaşılması, tartışmada dikkate aldığı ilke ve yöntemlerin neler olduğunun bilinmesi açısından önemlidir. Bu araştırma, Kur'an'ın cedel anlayışını yansıtmak üzerine kuruludur. Bu çalışmada öncelikle cedelü'l-Kur'ân mefhumu irdelenecek ardından da konuyla ilgili âyetler Kur'ân, muhatap ve Peygamber temelinde incelenecektir. Bu süreçte Mekkî ve Medenî dönem temel alınacak ve örnekler üzerinden Kur'an'ın cedel üslûbu, tartışmada göz önünde bulundurduğu soyut-somut faktörler, gözettiği ilkeler yer yer muhataplarıyla mukayeseli bir şekilde irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Cedelü'l-Kur'ân, Mekkî, Medenî, Muhatap, Peygamber

Jadal Al-Koran in the Meccan and Civil Period

Abstract

Understanding the verses of the Koran on the axis of jadal is important in terms of knowing which principles and procedures are taken into account in the discussion. This research is based on reflecting the jadal understanding of the Koran. In this study, firstly the concept of jadal al-Koran will be examined and then the verses related to the subject will be examined on the basis of the Koran, the addressee and the Prophet. In this process, the Meccan and the Civil period will be taken as a basis and the jadal style of the Koran, the abstract-concrete elements it takes into account in the discussion and the principles it follows in the discussion will be examined in comparison with its interlocutors.

Keywords: Jadal al-Koran, Meccan, Civil, Interlocutor, Prophet

Makalenin Geliş Tarihi: 01.09.2020; Makalenin Kabul Tarihi: 22.10.2020

Giriş

İnsanların doğru yolu bulması için Allah tarafından peygamberler gönderilmiş ve muhatapların durumlarını da dikkate alacak şekilde bir üslûp belirlenmiştir. İslâmî tebliğin üslûbu ve davet yöntemi; Kur'ân, muhatap ve Peygamber faktörü çerçevesinde şekillenmiştir.

Kur'an'ın indiği dönemde muhataplar tekdüze değildi. Mekkî dönem ile Medenî dönemin muhatap kitlesi arasında kültür, inanç ve kişilik bakımın-

* Arş. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bilim Dalı, Tefsir Anabilim Dalı, e-mail: mehmetyasar1985@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3520-5973

dan farklılıklar mevcuttu.¹ Söz gelimi Mekke’de putlar merkezî bir yere sahipti. Bununla beraber inanç dünyaları bozulmuş olsa da bir Allah inancı vardı. Sosyal yaşamda tevhidî düşünceye zarar veren ritüeller mevcuttu.

Medenî dönemde ise bambaşka bir durum hâkimdi. Bu dönemde muhatap kitlenin çeşitliliğini münafık, yahudi ve hristiyanların oluşturduğu inanç grupları mevcuttu. İnanç bakımından putlar merkezî bir yere sahip değillerdi. Medenî dönemin muhatap kitlesi, müşriklere oranla Allah, nübüvvet ve âhiret gibi konularda daha çok bilgi sahibiydi. Dolayısıyla vahyin indiği dönemdeki muhatapların çeşitliliği davet açısından önemli bir konu olmuştur. Bu sebeple de Kur’ân, önceki kitapların aksine toptan değil, parça parça muhatapların sorularına cevap şeklinde yahut mesajlarını doğrudan vererek nâzil oldu. Kur’ân, bezen de olay ve hadiseler bağlamında muhataplarla iletişim kurdu. Onlarla gerçekleşen diyalog, öne sürülen deliller muhatapların anladığı şekilde gerçekleşti.² Onların ikna edilmesi için mesajlar net, anlaşılır ve Arap dilinin tüm zenginliklerini barındıracak şekilde iletildi. Vahyi aktarmakla görevlendirilen Hz. Muhammed’in konumu da İslamî davetin iletilmesinde göz önünde bulundurulacak faktörlerden biri olmuştur.

Bu çalışmamızda, Kur’ân, Peygamber ve muhatap faktörlerinden hareketle “cedelü’l Kur’ân” konusunu irdedeleyeceğiz. Diğer bir ifade ile Kur’an’ın muhataplarına seslenirken hangi argümanları göz önünde bulundurduğu, ikna süreçlerinde muhataplarının inanç ve kişiliklerini ne denli önemseydiği, iddia ve itirazlara nasıl bir tavır takındığı vb. meseleleri cedelü’l-Kur’ân bağlamında ele alacağız. Ayrıca Kur’an’ın anlatım tarzını muhataplarının üslûbuyla mukayese edecek ve farklılaştığı konulara eğileceğiz. Bu bağlamda çalışmamızı, Mekkî ve Medenî dönemin muhataplarıyla gerçekleşen tartışmalara yoğunlaştıracacağız.

1. Cedel Eksenli Bazı İfadelerin Tahlili

Cedel, “şiddetli husumet”, “muhatabına galip gelmek”, “bir şeyi sağlam yapmak örneğin sağlam ip sarmak gibi”³, “birini yere fırlatmak”⁴ vb. anlam-

1 Bu konuda bk. Veysel Gengil, “Mekke Müşriklerini Mâtürîdî’nin Gözüyle Okumak”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/38 (2018), 201-202.

2 Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâlüddîn es-Süyûtî, *el-İtkân fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*, nşr. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâhim (Kahire: el-Hey’etü’l-Mısriyyetü’l-âmme li’l-kitâb, 1394/1974), 2/60.

3 İp sarıldıkça güçlendiği gibi tartışan kişilerin sözleri ve tartışmaları artıp şiddetlenir. Bu sebeple de iki anlam birbirine benzemektedir. Bu konuda bk. Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni, *Hilyetü’l-fukahâ’*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: eş-Şeriketü’l-Müttehide li’t-Tevzî’, 1983), 24.

4 Bu anlam, cedel mefhumuyla uyumludur. Zira tartışan kişi, muhatabının fasit gördüğü görüşlerini deliller çerçevesinde etkisiz kılıp onu yenmeye çalışır. Öte yandan Hz. Peygamber’in ifadelerinde mezkûr kelimenin lugavî anlamına rastlamak mümkündür. Söz gelimi Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *أَنَا خَاتَمُ النَّبِيِّينَ فِي أُمَّ الْكِتَابِ وَإِنْ آدَمَ لَمْ يُجِدْ فِي طَيْبَتِهِ* “Ebû

lara gelir. Çok tartışan, tartışmada güçlü olan kişiye “رَجُلٌ جَدِلٌ”⁵; güçlü erkeğe de “غَلَامٌ جَادِلٌ” denmiştir.⁶ Terim anlamıyla cedel: Kişinin hasmının fasit görünüşünü reddedip, galip gelmek için delil ikame etmesidir.⁷ Yahut “Tartışan iki kişinin bakış açıklarını, savunmacı ve zıt ibarelerle yansıtması ya da onun yerine geçen işaret ve delâlet yoluyla izhar etmesidir.”⁸

Cedel ifadesi mantık, kelim ve felsefe ilimlerine de konu olmuştur. “Felsefe ve kelâmda farklı tarifleri bulunmakla beraber genellikle, “bir düşüncedeki çelişkileri tartışarak gösterme sanatı” diye tanımlanır.”⁹ Cedelin mihverini ise istikrâ ve kıyas oluşturur.¹⁰ Cedel hak ve batıl üzerine olabilir. Hak üzerine olursa övülen; batıl üzerine olursa yerilen cedel olur.¹¹

Tartışmaya konu olan bir diğer ifade ise hüccettir. Hüccet; burhan, delil ve muhatabın görüşlerine karşı galip gelme gibi çeşitli anlamlara şâmil bir ifadedir. حَجَّهَ بِحُجَّتِهِ حَجًّا ifadesi, muhatabın delilini çürütmek anlamındadır. Hadiste geçen فَحَجَّ آدَمُ مُوسَى kelimesi de bu anlamdadır; yani “Adem Mûsâ’yı ilzam etti”.¹² Hüccetin hüccet olarak isimlendirilmesinin nedeni, tartışan kişinin davasını ispatlayarak amacına ulaşmak istemesi nedeniyledir.¹³

Tartışma anlamında kullanılan münâzara ifadesinin de cedel ifadesine yakın bir anlamı olduğu görülür. Münâzara; mücadele ve muhaseme demektir. Münâzara نظر kelimesinden alınmış olup, iki kişi arasında bakışma ve düşünme anlamlarına gelir.¹⁴ Cüveynî’ye göre (ö. 478/1085) münâzara ve cidâlin müştak olduğu kelimeler farklı olsalar da anlam açısından aralarında bir fark

Muhammed Muhyiddîn Yûsuf b. Abdirrahmân İbnü'l-Cevzî, *el-Îzâh li-kavânini'l-ıstılâh fi'l-cedel ve'l-münâzara*, nşr. Mahmûd b. Muhammed es-Seyyid ed-Dügaym (Kahire: Mektebetü Medbûlî, 1991), 55; Kazvînî, *Hilyetü'l-fukahâ*, 24; İbn Manzûr Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-'Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), 11/105.

5 Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, nşr. Mehdî el-Mahzûmî -İbrâhim es-Sâmerrâî (Beyrut: Mektebetü'l-hilâl, 1408/1988), 6/79.

6 Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, nşr. Abdüsselâm M. Hârûn (Kahire: Dârü'l-fikr, 1979), 1/434; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 11/105.

7 Ebü'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyât*, nşr. Adnân Dervîş-Muhammed el-Mısrî (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, ts.), 722; Cemâleddin el-Kâsımî, *Kavâ'idü't-tahdîs* (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, t.y.), 353; Nâsıhuddîn Abdurrahmân b. Necm İbnü'l-Hanbelî, *İstihrâcü'l-cedel mine'l-Kur'âni'l-Kerîm*, nşr. Zâhir Avvâd el-Elmaî (b.y.: y.y., 1400), 8.

8 Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî *el-Kâfiye fi'l-cedel*, nşr. Fevkiyye Hüseyin Mahmûd (Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1979), 21.

9 Yusuf Şevki Yavuz, “Cedel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 4 Ağustos 2020).

10 İbn Sînâ, Hüseyin b. Abdillâh *eş-Şifâ' el-Mantık (5): el-Burhan*, thk. Ebü'l-Alâ Afîfî (Kahire: el-Matbaatü'l-emîriyye 1956), 55.

11 Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât* (Beyrut:Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye,1418), 3/48.

12 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 2:228.

13 Kazvînî, *Hilyetü'l-fukahâ*, 24.

14 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 2/228.

yoktur.¹⁵ Bu durumda ikisi aynı anlama gelmektedir. Münâzara karşılıklı olarak doğruya ulaşmak için basiretle yapılan düşünme olarak da yorumlanmıştır.¹⁶ Bazı âlimlere göre ise münazarada tartışılan konuda doğruya ulaşma amacı güdülürken cidâlde hak-batıl fark etmeksizin hasmı ilzam etmek hâkimdir.¹⁷ Kur'an'a baktığımızda "iki yerde cedel, iki yerde cidâl, yirmi altı yerde mücâdele kökünden türeyen değişik şekiller kullanılmıştır. Tartışmada başvuru ve "delil" anlamına gelen hüccet, sultan, burhan gibi kelimeler altmış yerde geçmektedir."¹⁸

Şu bir gerçek ki, her ne kadar mezkûr ifadelerin arasında bazı farklılıklar olsa da birbirlerinin yerine kullanıldığı da görülmektedir. Söz gelimi "*Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikayette bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir*"¹⁹ âyeti buna örnektir. Ayetteki تَجَادَلُK ifadesini, İmam Mukâtil'in (ö. 150/767), تَكَلَّمَ "seninle konuşuyor"²⁰ şeklinde, Begavî'nin (ö. 516/1122) ise تَخَاوَرُكَ, تَخَاصَمَكَ "seninle kavga ediyor, konuşuyor." ibareleriyle tefsir etmesi²¹ dediğimizi desteklemektedir. Dolayısıyla Kur'ân ifadelerini tek bir anlama hapsedmek mümkün değildir.²²

Cedelü'l-Kur'ân ifadesi ise şu anlama gelmektedir: "Kur'an'ın muhaliflere karşı hakkın izharı ve hüccetin ikamesi için ortaya koyduğu tartışma şekilleridir."²³ Tanımdan da anlaşıldığı üzere Kur'an'ın birçok âyeti muhaliflerin iddialarına cevap vermiş ve delillerle iddialarını çürütmüştür. Bunu yaparken de kendine has bir yöntemi takip etmiştir. Bu yönüyle Kur'an'ın cedel yöntemini felsefecilerin, kelâmcıların, mantıkçıların cedel mantığıyla bir tutmak doğru değildir. Zira Kur'ân; tevhid, âlemin yoktan yaratılması, tekrar diriliş, Allah Teâlâ'nın birliği, elçilerin gönderilişinin tasdiki gibi konularda sayısız hüccetlerle doludur. Mütekellimûn ve diğerlerinin bu konularda sundukları hiçbir delil olmasın ki, Kur'an'da onun en güzel ifadeyle, en açık beyanla ve en kapsamlı anlamla sunulmuş hali bulunmasın.²⁴ Bu sebeple de Kur'an'ın cedel yöntemi belli kalıplara ve mantık kurallarına hasredilmeyecek derin-

15 Cüveynî el-Kâfiye fi'l-cedel, 20.

16 Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1422), 1983.

17 Saçaklızâde Mehmed Efendi, *Tertîbü'l-'ulûm*, nşr. Muhammed b. İsmâil es-Seyyid Ahmed (Beyrut: Dârü'l-beşâir el-İslâmiyye, 1988),142; Muhammed Ebû Zehre, *Tarîhu'l-cedel* (Kahire: Dârü'l-fikri'l-Arabî, 1934), 5.

18 Yavuz, "Cedel".

19 Mücâdele 58/1.

20 Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. nşr. Abdullah Mahmûd Şehhâte. (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1423), 4/257.

21 Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed Ferrâ' el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, nşr. Abdürrezzâk Mehdî (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1420), 5/39.

22 Ziyad Alrawashdeh, "Kur'ân'da Cehâlet Kavramının Anlam Alanı", *İslâmî İlimler Dergisi*, 16/1 (2019), 2.

23 Abdullah b. Yusuf b. İsâ, *el-Mukaddimatü'l-esasiyye fi Ulûmi'l-Kur'ân* (Britanya: Merkezü'l-Bühûs el-İslâmiyye, 2001), 397.

24 İbn Kayyim el-Cevziyye, *Miftâhu dâri's-sa'âde* (Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, ts.), 1/145.

liktedir. Zira Kur'an'ın üslûbunun mantık ilkelerini aşan bir derinliği vardır. Kur'ân bir mantık kitabı olmanın ötesinde insanları hidayete erdiren akla, duyguya ve vicdana hitap eden bir kitaptır.²⁵ Kur'an'ın bazı kıyas çeşitlerini yahut münâzara şekillerini kullandığına dair değerlendirmeler ise, Müslümanlar tarafından istidlale dayalı okumalar neticesinde ortaya çıkmıştır.²⁶

Şunu da ifade etmek gerekir ki; cedel üzerine yapılan çalışmaların çoğu fıkıh ve kelam eksenli olup, muhalifin görüşlerini ele alıp reddetmek üzerine kuruludur. Bu tür çalışmalarda, Kur'an'ın cedel anlayışını ortaya çıkarmaktan ziyade, kişinin savunduğu düşünceyi ispatlayıp muhalifi susturma anlayışı belirgindir. Bununla beraber yer yer âyetlere atıfta bulunma ve Kur'an'ın cedel yönteminden istifade edildiği de anlaşılmaktadır.²⁷ Öte yandan Cedelü'l-Kur'ân üzerine yapılan çalışmaların ise az olduğu görülmektedir. İbnü'l-Hanbelî'nin, (ö. 634/1236) *"İstihrâcü'l-cedel mine'l-Ḳur'âni'l-Kerîm'i, Tûfî'nin (ö. 716/1316) 'Alemü'l-cezel fî 'ilmi'l-cedel'i ve Süyûtî'nin (ö. 911/1505) eserinde "cedelü'l-Kur'ân" başlığı altında bazı özet bilgiler vermesi buna örnektir.*

2. Kur'an'ın Cedel Anlayışı

Kur'an'ın birçok âyeti, tartışmanın zararlarını konu edinirken; bazı âyetlerde de tartışmanın teşvik edildiği görülmektedir. Bu durum âyetlerin tekdüze olmadığını göstermektedir.²⁸ Ayetlerin yeknesak olmayışı, tartışmanın dini boyutunu incelemeyi gerektirmiştir. Nitekim İslam âlimleri de Kur'an'da caiz olan ve olmayan cedele dair değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

Konuyla ilgili İbnü'l-Hanbelî *"Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış."*²⁹ *"İçlerinden haksızlığa sapanlar dışında Ehl-i kitap'la mücadelenizi sadece en güzel yolla sürdürün."*³⁰; *"Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a yakınan kadının sözünü Allah işitmiştir."*³¹ âyetler haricinde Kur'an'da cedel ifadelerinin geçtiği yerlerde tartışmanın

25 Ali AbdülFettah el-Mağribi, *el-Fireku'l-Kelâmîyyetü'l-İslamiyye* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1995), 52.

26 Mağribi, *el-Fireku'l-Kelâmîyyetü'l-İslamiyye*, 52.

27 Bu konuda yazılmış bazı çalışmalar şu şekildedir: "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin *Kitâbü'l-Cedel'i* (Nesefî, vr. 111^a), Kâ'bî'nin *el-Cedel ve âdâbü ehlih'i* (İbnü'n-Nedîm, 219), Ebû İshak el-İsferâyînî'nin *Edebü'l-cedel'i* (Sübkî, IV, 261), Cüveynî'nin *el-Kâfiye fî'l-cedel'i* (Kahire 1399), Gazzâlî'nin *el-Müntehal fî 'ilmi'l-cedel'i* (Abdurrahman Bedevî, 32), Fahreddin er-Râzî'nin *Keşfü'l-esrâr'ı* (İbn Haldûn, I, 410), Âmidî'nin *Şerhu Cedeli's-şerîf'i* (Sübkî, VIII, 307), İbn Teymiyye'nin *Tenbîhü'r-recülü'l-gâfil 'alâ temvîhi'l-cedeli'l-bâtil'i* (*Keşfü'z-zunûn*, I, 487)" *Yavuz, "Cedel"*.

28 Bu konuda bk. Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Ahmed Şakir (Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-cedîde ts.), 1/24.

29 Nahl 16/125.

30 Ankebût 29/46.

31 Mücâdele 58/1.

nehyedildiğini belirtir.³² Bu durum cedel mefhumunun Kur'an'da sadece olumsuzluk üzerine kurulmadığını göstermektedir. Bu sebeple de Kur'an'da mevcut olan cedel anlayışının ortaya çıkarılması, onun tartışma yönetiminin anlaşılması adına önemlidir. Zâhir Avvâd'a göre Kur'an'ın tartışmayı konu edinen âyetlerine bakıldığında üç çeşit cedelden bahsedildiği görülmektedir:

Birincisi, peygamberlerin ve salihlerin diliyle muhatapların itirazlarının reddedildiği cedeldir. Bu tartışma biçiminde doğruyu gösterme çabası hâkimdir.

İkincisi, iletişimin hâkim olduğu tartışmalardır. Buradaki amaç, öğüt ve irşatla muhatapları doğruya yönlendirmektir. Hz. İbrahim'in ölülerin diriltilmesi ile ilgili Allah'la arasındaki diyalog, Havle'nin Hz. Peygamber ile tartışması, meleklerin Allah ile konuşmaları bu türdendir.

Üçüncüsü, kâfirlerin batıl üzerine yaptıkları cedeldir. Kur'ân, kâfirlerin iddia ve itirazlarına cevaplar vermiştir. Bu kısımda hak ile batılın tartışması hâkimdir.³³

Kanaatimizce Kur'an'ın tartışmaya konu olan âyetlerini iki şekilde değerlendirmek mümkündür:

Birincisi, hakikate ulaşmak için müminler arasında cereyan eden tartışmalardır. Bu tartışmaların şiddeti bazı âyetlerde artıp kimi âyetlerde eksilse de netice itibarıyla niyet hakikate ulaşmak üzerinedir. Havle'nin Hz. Peygamber ile, Hz. Mûsâ'nın Hârûn ve Hızır'la, tartışması buna örnektir. Bu türden tartışmaların özelliği inananlar arasında gerçekleşmesidir.

İkincisi, hak ile batılın tartışmasıdır. Muhatabın kişiliği, iddiaları, konumu gibi etkenler bu tür tartışmaların üslûbunu ve içeriğini belirler. Söz gelimi bazı âyetlerde görülen üslûp farklılıkları, muhatapların ve gönderilen elçilerin kişilik ve yöntemleriyle ilgilidir. Bu tartışmanın özelliği inananlarla inanmayanlar arasında gerçekleşmesidir. Bunun haricindeki tartışmaya konu olmayıp iletişimin hâkim olduğu âyetleri ise tartışma cihetinde değerlendirmek doğru değildir. Bununla beraber Kur'ân muhataplarıyla iletişim kurarken bazı ilkeler çerçevesinde hareket etmiştir. Muhatapların konumlarına ve davete verdikleri tepkilere göre farklı tartışma yöntemleri sergilemiştir. Sıradaki başlık altında Kur'an'ın müşrik, yahudi, hristiyan ve münafıklarla yaptığı bazı tartışmaları ele alıp Kur'an'ın cedel anlayışını yansıtmaya çalışacağız.

32 İbnü'l-Hanbelî, *İstihrâcü'l-cedel mine'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 52.

33 Zâhir Avvâd el-Elmaî, *Menâhicü'l-cedel fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm* (b.y.: y.y., 1399), 25.

3. Mekkî Dönemde Cedelü'l-Kur'ân

Kur'an'ın indiği dönemde muhatapların çoğunluğunu müşrikler topluluğu temsil etmekteydi. Müşriklerin özellikle de içlerinde nüfuz sahibi olan kişilerin varlığı ve bunların davet üzerindeki etkisi inkâr edilemeyecek boyuttaydı. Bu durum İslamî davetin sağlıklı bir şekilde iletilmesi ve muhatapların ikna edilmesi için çok çeşitli argümanların kullanılmasını gerekli kılmıştır. Bu sebeple de bu dönemde İslam'a karşı çıkanlarla yapılan tartışmaların her biri Mekkî dönemin üslûbuna uygun bir şekilde gerçekleşmiştir. Zira "Mekkî âyetlerin üslûpları Mekke devrine ait özellikler taşırlarken; Medenî âyetler de yine Medîne devrine ait üslûp özellikleri taşımaktadırlar."³⁴

3.1. Müşrikler

Hiz. Peygamber, müşriklerin ilâhlarını açıkça eleştirmeden önce müşrikler onu hedef almamışlardı. Ancak Hiz. Peygamber "*Sen, sana buyurulanı açıkça duyur, müşriklere aldırış etme!*"³⁵ âyeti nâzil olduktan sonra, onların yanlışlarını dile getirmeye başladığında ve ilâhlarını ayıpladığında müşriklere karşı çeşitli mücadelelere girmek zorunda kalmıştır.³⁶ Bunun neticesinde müşrikler farklı şekillerde Hiz. Peygamber'e eziyet etmiştir. Hiz. Peygamber'in davetini farklı gerekçelerle inkâr etmeleri, davetini sönük göstermek ve mesajı gölgelemek için iftira etmeleri, konuyu saptırmaya çalışmaları bu şekillerden sadece bir kaçıdır. Kur'ân ise müşriklerin iftira ve iddialarına karşı dikkate aldığı temel ilke; onlara hakikatin sağlıklı bir şekilde iletilmesi ve gereksiz polemiklerden kaçınmaktır. Bu sebeple de putlara sövmekten nehyedildiler. Kur'ân, "*Allah'tan başkasına tapanlara hakaret etmeyin; sonra onlar da bilgisizlik yüzünden sınırı aşarak Allah'a hakaret ederler.*"³⁷ buyurarak Müslümanlara bu davranışlarını terk etmelerini istemiştir.³⁸ Aslında bu yöntem İslam dininin amacının daha büyük kötülöklere sebebiyet vermek olmadığını, davetin sağlıklı ve mümkün merteye polemiklerden uzak bir şekilde muhataba iletilmesini gaye edindiğini göstermektedir.

Bu sebeple de Kur'ân muhataplarına hakaret etmeden, kişiliklerine saldırmadan mesajlarını iletmiştir. "*De ki: "Göklerden ve yerden size rızık veren*

34 Murat Sülün, "Vahy, Nübüvvet ve Kur'an'ın Vahyediliş Aşamaları", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11-12 (1993-1994), 132.

35 Hicr 15/94

36 Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî, *es-Sîretü'n-nebeviyye li-İbn Hişâm*, thk, Mustafa es-Sekkâ - İbrâhim el-Ebyârî - Abdülhafiz eş-Şelebî (Kahire, Mektebetü Mustafa el- Babî el-Halebî, 1955), 1/262.

37 En'âm 6/108.

38 Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, nşr, Abdürrezzak Mehdî (Beirut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1412), 2/65; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzil* (Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407), 2/56.

kimdir?" De ki: "Allah'tır. O halde biz veya siz, iki taraftan biri ya doğru yoldadır yahut açık bir sapkınlık içindedir."³⁹ âyeti buna örnektir. Kur'an'ı indiren, kulların yaratıcısı Allah, hak ve batılın ne olduğunu çok iyi bilmesine rağmen iletişimi ön planda tutmuş ve tarafsız bir şekilde ilmin, delilin desteklediği konuda karar kılınmasına çağrı yapmıştır.⁴⁰ Öyle ki Hz. Peygamber'e 'yalnızca ben hak üzerineyim' demesi istenmedi, bilakis 'benim ve sizin yöntemleriniz çelişmektedir. Bu yönelişlerden sadece biri hidayettir', demesi istenildi. Böylelikle muhatapların düşünmesi talep edildi. Zira onlar Hz. Muhammed'in batıl üzerine olamayacağını çok iyi biliyorlardı.⁴¹ Bu yöntemin insanların ikna edilmesi üzerindeki tesiri büyüktür. Bununla beraber müşriklerle gerçekleşen cedelde Kur'an'ın bazı yöntemleri takip ettiği görülmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır:

3.1.1. Akıl ve Mantığa Davet

Kur'ân muhalifleriyle tartışmalarında düşünmeye sürekli çağrı yapmış, muhataplarını bu noktadan etkilemeye çalışmıştır. Böylelikle benimsedikleri inançların doğrularla çeliştiğini göstermiştir. Söz gelimi Kur'an'ın, putlara tapınmanın doğru olmadığını izah ederken mantık ve akıl ilkelerini ön plana çıkardığı görülür. Müşriklerin: "Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor? Bu gerçekten şaşılacak bir şey!"⁴² şeklindeki mezkûr iddialarına karşı Kur'ân, şöyle cevap vermiştir: "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu. Demek ki arşın Rabbi olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehtir."⁴³ Bu âyette âlimlerin hulfî kıyas⁴⁴ şeklinde ifade ettikleri yöntem dikkat çekmektedir.⁴⁵ Hulfî kıyas: "İspatlanmak istenen görüşün karşıt halinin mümkün olmadığını ispatlama üzerine kurulu olan kıyastır."⁴⁶ Hulfî kıyas yöntemi bu ayette belirgindir. Buna göre müşriklerin savdukları birçok ilâh düşüncesinin imkânsız olduğu belirtilerek onların yanlış düşünceleri çürütülmüştür. Böylelikle tek ilâha tapınmanın zorunlu olduğu ve doğru olan düşüncenin bu olduğu ispatlanmıştır. Zira müşriklerin sandığı gibi yeryüzü ve gökyüzünü ayakta tutan birden fazla tanrı olsaydı, bunların irade ve istekleri birbiriyle çelişecek ve bunun neticesinde zıt kararlar alabileceklerdi. Ve böylece yeryüzünün dengesi bo-

39 Sebe' 34/24.

40 Muhammed Saîd Ramazân el-Bûtî, Edebü'l-hivar (b.y.: y.y., ts.), 20.

41 Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî* (b.y.: Metabiu ahbari'l-yevm, 1997), 6/3859.

42 Sâd 38/5

43 Enbiyâ 21/22

44 Kıyâs-ı hulfî "Bir şeyin nakîzini ibtâl ile matlûbu intâc eden kıyâstır." Ali Sedâd, *Mîzânu'l-ukul Mantık ve Metodoloji*, çev. İbrahim Çapak vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 378.

45 Muhammed Ebû Zehre, *el-Mu'cizetü'l-kübâ* (b.y.: Dârü'l-fikri'l-Arabî, ts.), 270.

46 Mağribî, *el-Fireku'l-Kelâmîyyetü'l-İslamiyye*, 52.

zulacaktı. Yeryüzünün dengesi bozulmadığına göre durum onların sandığı gibi değildir. Yani gerçek, onların iddia ettiklerinin aksinedir. Bu durumda yeryüzünün hâkimi tektir.⁴⁷

Kur'ân onların ikrar ettiği gerçeklerden hareketle yaratıcının tek olduğunu ve tevhidin zorunlu bir gerçek olduğunu şu ifadelerle muhataplarına ispatlamıştır: “Şayet o inkârcılara, “Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı yasalarına boyun eğdiren kimdir?” diye soracak olsan, hiç tereddütsüz “Allah’tır” derler. O halde haktan nasıl yüz çevirirler? Kullarından rızık dilediğine bol bol, dilediğine de ölçülü veren Allah’tır. Allah her şeyi hakkıyla bilir. Yine onlara, “Göklere su indirip de onunla ölü toprağa hayat veren kimdir?” diye sorarsan, hiç tereddütsüz “Allah’tır” derler. De ki: “Hamd Allah’a mahsustur; ama onların çoğu akıllarını kullanmazlar.”⁴⁸ Anlaşıldığı üzere müşrikler göklerin ve yerin yaratıcısının Allah olduğunu ikrar ediyorlardı. Aslında bu ikrar, Allah inancını tam yansıtmaktan acizdir. Bunu kabul eden bir kimsenin aynı şekilde “Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk edin ki, sakınabilesiniz.”⁴⁹ âyetinin gereğini yerine getirmesi zorunludur. Yani gökyüzü, yeryüzü ve tüm insanların yaratıcısı olan bir kimseye şirk koşulması akıl işi değildir. Bu durumda Kur'ân onların kabul ettiği gerçekler üzerinden tartışmış ve onların çelişkilerini göstermiştir.⁵⁰ Bu cedel üslûbu son derece etkilidir. Zira tartışma muhatapın kabul ettiği doğrular ve hakikatler üzerinden gerçekleşmiştir.

Kur'ân, ölümlerin tekrar dirilişi meselesinde de mantığa ve akla davet edici bir cedel tarzını dikkate almıştır. Söz gelimi Kur'ân, “Diyorlar ki: “Sahi biz, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken mi, yeniden mi diriltilecekmisiz?”⁵¹ müşriklerin bu sorularına şu şekilde cevap vermiştir: “De ki: “İster taş olun ister demir; isterse canlanmasını aklınızın almadığı herhangi bir yaratık!” Bu defa da “Bizi tekrar hayata kim döndürecek?” diyecekler. “Sizi birinci defa yaratan” de. Sonunda onlar, sana alaylı bir tarzda başlarını sallayacak ve “Ne zamanmış o?” diye soracaklar. De ki: “Yakın olduğunu sanıyorum.”⁵² Bu âyetlerde “kıyasü'l iade ala'l- ibtidâ” (tekrar hayata döndürülüşün ilk yaratılışa kıyas edilmesi)⁵³ durumu mevcuttur.⁵⁴ Yani sizi yoktan var eden, sizi

47 Ebû Zehre, *el-Mu‘cizetü'l-kübrâ*, 270.

48 Ankebût 29/61-63.

49 Bakara 2/21.

50 Necmüddîn Süleymân b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Saîd et-Tûfî, *Alemü'l-cezel fî ‘ilmi'l-cedel*, nşr. W. Heinrichs (Wiesbaden, 1987), 127.

51 Mü'minûn 23/82.

52 İsrâ 17/50-51.

53 Ayrıca Kur'an, tekrar yaratılışı göklerin ve yerin yaratılması, yeryüzünün ölümünün ardından canlanması, yeşil ağaçtan ateşin çıkması ile de kıyaslamıştır. Bu konuda bk. Süyûtî, *el-İtkân fî ‘ulûmi'l-Kur'ân*, 4/62.

54 Süyûtî, *el-İtkân fî ‘ulûmi'l-Kur'ân*, 4/62; Tûfî, *Alemü'l-cezel fî ‘ilmi'l-cedel*, 152.

dirilmeye de kadirdir.⁵⁵ Böylelikle tekrar yaratılışın garipsenecek bir durum olmadığı gerçekçi ve etkileyici ifadelerle izah edilmiştir. Onlar tekrar dirilmeyi kendi acizlik ve zayıflıklarıyla kıyasladıkları için ölümden sonra dirilmeyi uzak görmüşlerdir. Oysa her şeye gücü yeten Allah hakkında bir çaresizlik mümkün değildir.⁵⁶ Kaldı ki bir şeyi bir defa yapan kişi aynı şeyi ikinci defa yapmaya kadirdir.⁵⁷

Dikkat edilirse Kur'ân akli yoracak tarzda uzun uzun açıklamalara girmediği gibi meseleyi derinlemesine de ele almamıştır. Bilakis var olan bir gerçeklik üzerinden cevap vermiştir. Başka bir deyişle Kur'ân, bizzat Allah'ın kudretinin canlı örnekleri üzerinden cevap vermiştir.

Kur'ân müşriklerin keyfi olarak yasakladıkları yahut helal kabul ettikleri şeylerde de akla ve mantığa davet ederek tartışmıştır. Şu âyetler bunu apaçık yansıtmaktadır: *“Koyundan iki, keçiden iki olmak üzere sekiz eş... De ki: “O, bunlardan iki erkeği mi, iki dişiyi mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerindeki yavrularını mı haram kıldı? Eğer doğruysanız bana bilerek söyleyin. Ve deveden iki, sığırdan iki... De ki: “O, bunlardan iki erkeği mi, iki dişiyi mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerindeki yavruları mı haram kıldı? Yoksa Allah'ın size böyle buyurduğuna şahit mi oldunuz?” Bilgisizce insanları saptırmak için Allah hakkında yalan uydurandan daha zalimi kimdir! Allah o zalimler topluluğunu asla doğru yola iletmez.”*⁵⁸ Bu âyetlerde müşriklerin bazen erkek kimi zaman da dişi bazı hayvanların etlerini haram kılmalarının (Sâibe, Bahîre, Vasîle vd.) dayanağı olmadığı, bir dizi sorular üzerinden ifade edilerek müşriklerin iddiaları çürütülmektedir.

Kur'ân, mezkûr hayvanların haram kılınabilmesi için zâtî bir vasfın bunu zorunlu kılması gerektiğini beyan etmektedir.⁵⁹ Bazı hayvanların haram kılınmasının illeti nedir, erkeklik cihetiyle mi yoksa dişilik cihetiyle mi haram kılınmışlar yahut illet her iki cinsi mi kapsamaktadır ya da illeti bilinmediği için taabbüdî bir ibadetten dolayı mı hayvanlar haram kılınmıştır? O halde *“Yoksa Allah'ın size böyle buyurduğuna şahit mi oldunuz?”* ifadesiyle, Allah katından vahiyle bunun desteklenmesi gerekmektedir. Bu durumda bahsi geçen hayvanların haram kabul edilebilmesi için mezkûr gerekçelerden birinin olması gerekir. Bu da ya tüm erkek cinslerin haramlığını yahut tüm dişilerin haramlığını veya her iki cinsin de haramlığını gerektirir. Zira illet bunu zorunlu kılmaktadır. Oysa mevcut görüşleri destekleyen bir illet mevcut değil-

55 Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 4/62; Tûfî, *Alemü'l-cezel fî 'ilmi'l-cedel*, 152.

56 Tûfî, *Alemü'l-cezel fî 'ilmi'l-cedel*, 152.

57 Veysel Gengil, “Kur'ân'ın Çift Kutuplu Anlatım Üslubu”, *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 4/11 (2019), 68.

58 En'âm 6/143-144.

59 Ebû Zehre, *el-Mu'cizetü'l-kübrâ*, 273.

dir. Aynı şekilde âyette geçen hayvanların haram olduğunu ifade eden bir vahiy de yoktur. Çünkü Hz. Resûlullah'tan önce kendilerine bir peygamber gönderilmemiştir. Bu durumda mezkûr cinslerin haramlığının dayanağı olmadığı ve Allah'a iftira ettikleri ispatlanmış olmaktadır.⁶⁰ İslam âlimleri Kur'an'ın meseleyi bu şekilde ele almasını ve müşriklerin delillerini çürütmesini cedel yöntemlerinden biri olan "sebr ve taksim" yöntemi ile ifade etmektedir. Sebr ve taksim: "Terim olarak bir konuda muhtemel seçenekleri belirleyip (hasr) ardından birer birer eleyerek (hazf) tek bir seçenek bırakma yöntemini ifade eder."⁶¹ Kur'ân, müşriklerin bazı hayvanları haram kılmalarına dair bazı ihtimalleri zikretmiş (hasr), ardından da ihtimalleri çürüterek (hazf) onların görüşlerinin doğru olmadığını ve bir temele dayanmadığını ortaya koymuştur.⁶²

3.1.2. Emsâlü'l-Kur'an'la Etkileme

Kur'an'ın kimi mesajları meseller üzerinden verilmektedir. Meseller Kur'an'ın ikna metotlarından biridir. "Emsâlü'l-Kur'ân" tabiri; "Tefsir usulü ve Kur'ân ilimlerinde Kur'ân-ı Kerîm'deki meseller ve bunlardan bahseden ilim için kullanılmaktadır."⁶³ Kur'an'ın meselleri Cedelü'l-Kur'ân'ın bünyesinde yer alan önemli bir yere sahip olması hasebiyle bu konunun örnekler üzerinden incelenmesi, müşriklerle yapılan tartışmalarda Kur'an'ın takip ettiği cedel yönteminin anlaşılmasına ışık tutacaktır. Konuyla ilgili birçok örnek zikretmek mümkündür. Şu âyet buna örnektir: "*Allah size kendinizden bir örnek veriyor: Elinizin altında bulunan hizmetçileriniz arasında size verdiğimiz rızıklarda, sizinle eşit haklara sahip ve birbirinizden çekindiğiniz gibi kendilerinden çekindiğiniz ortaklarınız var mı? İşte aklını kullanan kimseler için âyetlerimizi böyle açıklıyoruz.*"⁶⁴ Kur'an'ın bu meseli, kâfirlerin görüşlerini reddetmiş ve yanlışlarını etkileyici bir sahneyle sunmuştur.⁶⁵

Kur'an'ın yukarıdaki meseline baktığımızda açık bir kıyaslama ve etkileyici bir üslûp görülmektedir. Buna göre müşrikler, küçümsedikleri için mallarını eşit bir şekilde kendi köleleriyle paylaşmazken, nasıl olur da Allah'ı, yarattığı kullarıyla eşit görmekte idiler? Oysa tüm yaratılmışlar Allah Teâlâ'nın kuludur, Allah'ın kullarını ilâhlık makamına getirmek fasit bir hükümdür. Böylece mezkûr örnekle Allah'a ortak koşan müşriklerin yanlışları

60 Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 4/63; Ebû Zehre, *el-Mu'cizetü'l-kübrâ*, 273.

61 Tuncay Başoğlu, "Sebr ve Taksim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erşim 15 Mart 2020).

62 Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 4/63; Ebû Zehre, *el-Mu'cizetü'l-kübrâ*, 273.

63 Bedrettin Çetiner, "Mesel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20 Eylül 2020).

64 Rûm 30/28.

65 Cüveynî, *el-Kâfiye fi'l-cedel*, 560.

gösterilmektedir.⁶⁶ Bu örnek aynı zamanda Allah Teâlâ'nın vahdaniyetinin hiçbir şekilde paylaşılamayacağını ve mutlak otorite sahibi olanın sadece Allah olduğunun ifadesidir.⁶⁷ Bu sebeple de âyet, meselenin daha iyi anlaşılması için istifhamla başlamıştır. Zira üslûp haber şeklinde gelseydi, haberin yalanlanma ihtimali mümkün olurdu. Ama istifhamla gelen soruda muhatap cevap verme, itiraz etme ihtiyacı içerisine girmektedir. Anlam; 'madem sizin şerikiniz yoktur, neden Allah'a şerik kıldınız?' şeklindedir.⁶⁸

3.1.3. Hz. Muhammed'in Konumunu Netleştirme

İslam'ın yayılmasından endişe eden müşrikler, Hz. Peygamber'in davetini ilan etmesinden sonra onu yalnız bırakmak için farklı eziyetlere maruz bıraktılar.⁶⁹ Bu eziyetlerden biri, vahyin, hac maksadıyla Mekke'ye gelen insanlara ulaştırılmasını engellemek için Hz. Peygamber'i kötü gösterme girişimleridir. Müşrikler, İslam'ın yayılmasını engellemeye dönük etkili bir karar almak için toplandılar. Velîd'in tavsiyesi üzerine müşrikler; Muhammed'in sihirbaz olduğunu, baba ile oğlunun, kişi ile kardeşinin arasını ayırdığını belirtme noktasında karar aldılar.⁷⁰ Dikkat edilirse müşrikler sadece Kur'an'ı değil, Hz. Peygamber'in şahsını da hedef almışlardı.⁷¹ Bu da onların cedelde bulunabilecek delile sahip olmadıklarını ortaya koyduğu gibi inkâr politikasını güttüklerini de göstermektedir. Kur'an Velîd'in iftiralmasını ve o esnadaki halini şu şekilde tasvir etmektedir: "*Sonra baktı. Sonra kaşlarını çattı, suratını astı. En sonunda sırtını dönüp gitti ve kibrine yenildi. "Bu" dedi, "Olsa olsa eskilerden nakledilmiş bir sihirdir."*⁷² Dikkat edilirse Kur'an, Velîd'in iddialarına cevap verirken durumu son derece etkili bir biçimde sahnelemektedir. Kur'an, öyle bir anlatım tarzıyla olayın perde arkasını yansıtmıştır ki okuyucu, iddiaların Velîd'in kendisi tarafından bile kabul görmediğini açık bir şekilde anlamaktadır. Sahnenin tasviri, şahsın içinde bulunduğu acıklı durumu etkileyici bir şekilde resmetmektedir. Ayrıca "*Yarattığım o şahsı tek başına bana bırak! Kendisine geniş bir servet ve gözü önünde duran oğullar verdiğim; Önüne nimetleri serdikçe serdiğim, arkasından daha fazla vermeme bekleyen kişiyi!"*⁷³ âyetleri de dikkat çekicidir. Zira Allah'ın, kendi-

66 Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî, *Tefsiru Abdürrezzak*, nşr, Mahmut Muhammed Abduh (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye,1419), 3/187; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, Ahmed el-Berdûnî-İbrâhim Eттаfeyyîş (Kahire: Dârü'l-kütübî'l-Mısriyye, 1964/1384), 14/123.

67 Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 18/11395.

68 Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 18/11395.

69 Siyer kitapları bu eziyetlere geniş bir yer ayırmıştır. Bu konuda bk. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/267.

70 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*,1/267.

71 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 19/75.

72 Müddessir 74/21-25.

73 Müddessir 74/11-15.

sini nimetlendirdiği halde bunu inkâr eden ve Allah'ın âyetlerini insan sözü olarak değerlendiren bu şahsa açık bir tehdit vardır.⁷⁴ Bununla beraber âyetler, Kur'an'ın sihir olmadığını açıklamakta, Velîd'in sahip olduğu zenginliğin Allah tarafından bahşedildiğini ve onun, bu durumu göz göre göre inkâr edip nankörlük yaptığını vurgulamaktadır.⁷⁵

Zikrettiğimiz sahneye baktığımızda müşriklerin, Allah'ın âyetlerinin tartışılmasını istemedikleri için doğrudan mesajın kaynağını ve taşıyıcısını töhmet altında bırakarak tebliğe engel olmak istedikleri görülmektedir. Başka bir ifadeyle onlar, mesajın halka ulaşmasına engel olmak istemişlerdir. Muhataplara ulaşacaksa da mesajın yanlış ulaşmasını arzulamışlardır. Kur'ân ise bu toplantılarını açığa çıkarmış, kin ve nefretlerini ortaya dökmüştür. Bu manzaranın diğer muhatapların ikna edilmesine katkı sağladığı açıktır. Zira sihirbaz dedikleri kişinin; zulme ve haksızlığa uğrayan, iftiraya maruz kalan kişi olarak bilinmesine sebep olmuşlardır.

Öte yandan müşriklerin Hz. Peygamber'i ve Kur'an'ı nitelendirdikleri sıfatlar sadece sihir ile sınırlı değildir. Müşrikler Hz. Peygamber'i "*Cinlere kapılmış bir şairin sözüyle tanrılarımızı mı bırakacağız!*" derler.⁷⁶ âyetinde de olduğu gibi başka sıfatlarla da kötölemişlerdir.⁷⁷ Hz. Peygamber'in kişiliğini tahkir edip, sözlerinin bir değeri olmadığını ifade etmeye çalışsalar da "el-e-min" sıfatını verdikleri kişiyi küçük düşürme gayretleri büyük bir çelişkidir. Oysa "*Düşünmediler mi ki yıllarca beraber oldukları o peygamberde delilikten eser yoktur; o ancak kesin bir uyarıcıdır.*"⁷⁸; "*Yine de ki: "Allah (öyle) dileseydi ne ben onu size okuyabilirdim ne de siz onu anlayabilirdiniz; o gelmeden aranızda uzun bir süre yaşadım, siz aklınızı kullanıp düşünmez misiniz?"*"⁷⁹ âyetlerinin de ifadesiyle bu konuda yanlış yaptıklarını düşünüp tefekkür etmeleri istenmiştir.⁸⁰ Şayet Hz. Peygamber bu Kur'an'ı kendisi uydursaydı kırk yıl boyunca beklemesine gerek kalmadan uydururdu. Kaldı ki Hz. Peygamber'in kırk yaşına kadar ne bir şiiri ne bir hutbesi mevcuttu.⁸¹ Hem kim buna cesaret edebilir ki "*Allah hakkında yalan uyduran veya O'nun âyetlerini ya-*

74 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 19/70; Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr İsmail b. Ömer Kureşî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, nşr, Muhammed Hüseyin Şemsüddîn (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1419), 8/275.

75 Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhît*, Sıdkî Muhammed Cemil (Beyrut: Dârü'l-fikr,1420), 10/328.

76 Sâffât 37/36.

77 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Galib el-Âmülî Ebû Cafer et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, nşr, Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: Müessesetü'r-risâle, 2000/1420), 21/34.

78 Arâf 7/184.

79 Yûnus 10/16.

80 Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-hakîm (Tefsîrü'l-Menâr)* (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmme, 1990), 9/381.

81 Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 3/620; Şa'râvî, *Tefsîru eş-Şa'râvî*, 16/9695.

lanlayandan daha zalim kimse var mıdır? Günah yoluna sapanların kurtuluşu yoktur."⁸² Hz. Peygamber'in Allah'a iftira etmesi nasıl düşünülebilir?⁸³ Kaldı ki onlar, Hz. Peygamber'de deliliğin en küçük bir emaresinin bulunmadığını da yakinen biliyorlardı.

Bu sebeple de Kur'ân; Hz. Peygamber'in sözü edilen özelliklerde olmadığını ispatlamak için bizzat onların Muhammed hakkında sahip oldukları bilgileri delil göstermiştir. Aynı zamanda Kur'ân, "*Nûn. Kaleme ve onunla yazdıklarına ant olsun ki sen -Rabbinin nimeti sayesinde- asla deli değilsin.*"⁸⁴ mezkûr ifadelerle böyle bir durumun mümkün olmadığını ifade etmiştir. Böylelikle Kur'ân, hikmetle mücadelenin örnekliliğini vermiş, söylenilenin ilimle desteklenmesinin önemini göstermiş ve hakikati belirginleştirmiştir.⁸⁵

3.1.4. Yaşanmış Tarih ve Kıyamet Sahneleri Üzerinden Muhataplara Sesleniş

Müşrikler ölümden sonra dirilmeyi inkâr etmiş⁸⁶, kendilerine söylenilenin bir benzerinin önceki atalarına da söylenildiğini ama bunun aslının olmadığını iddia etmişlerdi. Hatta böylelikle Hz. İbrahim'i bile töhmet altında bırakmışlardı.⁸⁷ Kur'ân onların bu iddialarını yalanlamış⁸⁸ ve görüşlerinin tutarsızlığını yaşanmış tarih üzerinden, somut delillerle ispatlamıştır: "*De ki: "Yeryüzünde dolaşın da günahkârların sonu nice oldu, görün!"*"⁸⁹ Zira Şam, Hicaz ve Yemen'de yaşamış olan önceki kavimlerin nasıl helak olduğunu gösteren tarihî birçok kalıntıya ulaşabilirlerdi. Sözü edilen kavimler, Kur'an'ın ifadesiyle onların benzeri davranışları sergiledikleri için helak olmuşlardı. Bundan ibret alıp aynı davranışı bırakmaları teşvik edildi.⁹⁰ *فَانظُرُوا* ifadesindeki "fe" harfi tertip ve takip anlamındadır. Yani yeryüzünde gezmenin amacı ibret için olmalıdır; tedebbür için bu yürüyüş yapılmalıdır. Aynı zamanda bu düşünme, eyleme geçmelidir. Zira öncekilerin helak olmasının sebebi yaptıkları davranışlardan dolayı ise aynı davranışları sergileyenlerin de helak olacağı ortadadır.⁹¹ Böylece Kur'ân, hem tarihe vurgu yapmış hem de tarihî bilgidен nasıl istifade edileceğini göstermiştir.

82 Yûnus 10/17.

83 İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, 4/222.

84 Kalem, 48/1-2.

85 Şa'râvî, *Tefsîru eş-Şa'râvî*, 4/2472.

86 Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdîrahmân b. Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, nşr, Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1422), 4/268.

87 Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr* (b.y.:Dârü'l-fikri'l-Arabî, ts.), 10/5479.

88 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, 4/268.

89 Neml, 69.

90 Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb. et-Tefsîrû'l-kebîr* (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1420), 25/105; Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs* (Kahire: Dâru İhyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, 1383), 5/454.

91 Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, 10/5480.

Kur'ân, muhataplarını kıyamet sahneleri üzerinden de ikna etmeye çalışmıştır. Bu üslûp tamamen gaybî bir alanı kapsamaktadır. Bu yönüyle son derece özgün ve etkileyicidir. Bir kişinin kendisini bekleyen gerçekleri önceden bilmesi başlı başına büyük bir meseledir. Böylece muhatap kendisi hakkında dile getirilen iddiaların doğruluğundan emin olmasa da korkuya kapılacaktır. Kur'ân sadece kıyamete dair bilgileri aktarmakla kalmamış bunu bazı sahneler şeklinde ele alarak etkileyiciliği en üst düzeye çıkarmıştır. *“Cehennem neredeyse öfkesinden çatlayacak! Oraya her bir grup atıldıkça, muhafızları onlara, “Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?” diye sorarlar. Şöyle cevap verirler: “Evet, doğrusu bize bir uyarıcı (peygamber) gelmişti; fakat biz onu yalancılıkla itham etmiş ve ‘Allah hiçbir şey göndermemiştir; siz gerçekten büyük bir sapkınlık içindesiniz!’ demiştik.” “Şayet kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, şimdi şu alevli cehennem mahkûmları arasında olmazdık!” diye de ilâve ederler.”*⁹² Görüldüğü üzere kıyamete dair birçok sahneye yer veren Kur'ân, muhataplarını çepeçevre kuşatmıştır. Bu cedel şekli, Kur'an'ın yöntemlerinden biridir. Âlimler bunu “iscal” olarak isimlendirmişlerdir. İscal; “Hitap edilen şeylerin meydana geleceğini muhataba tescil etmek için kullanılan ifadelerdir.”⁹³ Mezkûr âyetlerde kıyamet sahneleri sunulmuş ve bunların kesinlikle gerçekleşeceği kıyamet sahneleri üzerinden ifade edilmiştir. Cehenneme giren kişilerin suçlarına dair ayrıntılar, pişmanlıklar ve acıklı sahneler sunulmuştur. Bu şekil üzere olan hitaplarda şüphe içerisinde olanların ve inkâr edenlerin korkup düşünmeleri teşvik edilmektedir. Zira kendileri gibi inanmayan insanların mezkûr sahneleri, onların korkmaları ve iman etmeleri için önemli bir sebeptir.⁹⁴ Bu gerçekleri okuyan muhatap, kendisini bekleyen sonun ne olacağını açıkça anlayacak ve bu durum onun davranışları üzerinde etkili olabilecektir. Geçmiş, şimdi ve geleceğin Rabbi, tüm zamanlar üzerinden mesajını vermektedir. Kıyamet sahneleri tam da müşriklerin içerisinde buldukları manzarayı tasvir etmektedir. Bu yönüyle gerçekleşmesi kesin o konuşmaların sahiplerinin kendilerinin olup olmayacağı onların iradesine bağlıdır. Artık ya mesajı alacaklar ya da vakti gelince fayda vermeyen pişmanlıkları ile baş başa kalacaklardır. Kıyamette bu pişmanlığın bir faydası olmayacaktır. Zira artık görünmez âlem, herkesçe bilinir duruma gelecektir. Dünyada görülmediği için inanç boyutunu teşkil eden mekân ve zaman artık inanmayı gerektirecek bir tarzı yansıtmayacaktır.⁹⁵

92 Mülk, 67/8-10.

93 Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 4/65.

94 Ahmet Bedevi, *Min belâğati'l-Kur'an* (Kahire: Nahdatu Mısır, 2005), 282.

95 Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkâdir el-Cekenî Şinkîfî, *Edvâ'ü'l-beyân fî îzâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân* (Beirut: Dârü'l-fikr, 1415/1995), 8/235.

3.1.5. Aksâmü'l-Kur'ân'la Etkileme

Aksâm, “yemin” anlamındaki kasemin çoğuludur. İslam öncesi Arap geleneklerinde yemin çok yaygındı. Kur'an Araplar'ın diliyle nâzil olduğu için bu uygulamayı devam ettirmiştir.⁹⁶ Arap dilinde yemin etmek bir şeyi te'kid içindir.⁹⁷ Dolayısıyla her şeye yemin edilmez. “Bilakis yemin cümlesi, müte-kellimin yüce gördüğü, değerli bulduğu, kutsadığı bir varlık üzerine icra edil-melidir.”⁹⁸ Kur'an'ın yeminlerine bakıldığında bu apaçık bir şekilde görülür. Allah'ın isimleri üzerine yemin edilmesi bu gerçeği göstermektedir.⁹⁹ Müş-riklerin, Hz. Peygamber'in haber verdiği âhirete dair bilgilerin gerçek olup olmadığını sormaları buna örnektir. “*Sahi bu doğru mu?*” Diye sana soruyor-lar. De ki: “*Elbette! Rabbime yemin ederim ki bu söylenenler kuşku götürmez bir gerçektir. Siz de bunları önleyemeyeceksiniz!*”¹⁰⁰ “Kur'an, Hz. Peygamber'e “Rabbi adına” yemin etmek suretiyle, cevap cümlesini pekiştirip anlamını güçlendirerek onun hak olduğunu ifade etmesini istemiştir.”¹⁰¹ Âyetin üslû-bu; son derece etkileyicidir. Bu sözlü üslûba jest ve mimikleri de dâhil ettiği-nizde ilk muhatapların dehşete kapılmaması nerdeyse imkansızdır Sorulan soruya Hz. Peygamber cevap vermekte ve bunu yeminle teyit etmektedir. Sözü tahrif etmeden mesajı açıklayan bu üslûp; muhatabın inanması için ikna edici argümanları içermektedir.

3.1.6. Tehaddî

Müşrikler, Kur'an'ın öncekilerin masalı olduğunu iddia ederek¹⁰² hakikati yalanlamışlardır. Kur'ân ise müşriklere karşı kendi i'câzını yansıtıcı tadrî-cî bir tehaddîde bulunmuştur. Günümüze kadar devam eden bu tehaddî¹⁰³ muhatapların iddialarının dayanıksızlığının ispatı mahiyetindedir. Kur'ân tadrîcî bir şekilde onlara meydan okumuştur. Öncelikle Kur'an'ın benzerini getirmeleri için çağrı yapılmış, buna güç yetiremediklerinde Kur'an'ın ben-zeri on sûre getirmeleri istenilmiştir. Buna da güçleri yetmeyince tek bir

96 Celal Kırcı, “Aksâmü'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Mayıs 2020).

97 Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 4/64.

98 Kutbettin Ekinci, “Kur'an'da Allah'ın Zatı Dışında Kullanılan Yeminleri Sözün Maksadı Açısından Anlamak”, *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi* 57/1 (2016), 87.

99 Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 4/53.

100 Yûnus, 10/53.

101 Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 4/54.

102 “Kendilerine âyetlerimiz okunduğunda, “Duyduk duyduk! İstesek elbette bunun benzerini biz de söyleriz, bu eskilerin masallarından başka bir şey değil” dediler.” Enfâl 8/31; “Kendisine âyetlerimiz okunduğunda: “Öncekilerin masalları” der.” Kalem, 68; “Onlara, “Rabbiniz ne indirdi?” diye sorulduğunda “eskilerin masallarını!” diye cevap verirler.” Nahl, 24; “Kendisine âyetlerimiz okunduğunda: “Öncekilerin masalları” der.” Mutaffifîn, 13.

103 İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*, thk, Abdurrahman Halife (b.y.: Mektebetü's-selam el- Alemiyye, ts.), 3/9-13.

sûre getirmeleri talep edilerek tüm Araplar'a meydan okunmuştur.¹⁰⁴ Aslında tehdî, Kur'an'ın Allah'ın apaçık kelamı olduğunun en büyük delilleri arasındadır. Kibirli, inatçı ve edebiyatta bir o kadar da güçlü olan müşrik topluluğun Kur'an'ın bu çağrısını görmezden gelmeleri ve girişimde bulunmamaları acizliklerini ispatlamıştır. Zira iddialarında samimi olsaydılar Kur'an'ın benzerini getirerek Hz. Muhammed'in tüm iddialarını çürütürlerdi.¹⁰⁵ Ancak tehdî âyetleri, müşriklerin Peygamber'i yalancılıkla suçlamalarının gerçeği yansıtmadığını ispatlamaktadır. İddia sahibi iddiasını ispatlamakla yükümlüdür. Ki bunu yapmaları için açık bir çağrı yapılmıştır. Madem buna güç yetiremeyecekler, bu durumda gerçeğe uymaları kendi menfaatlerine olacaktır.¹⁰⁶ Ancak müşrikler böyle davranmadılar. Bilakis hakkı talep etmek yerine kibirli davranarak vahiyden yüz çevirdiler.¹⁰⁷

4. Medenî Dönemde Cedelü'l-Kur'ân

Medenî dönem birçok açıdan Mekkî dönemden farklılaşmaktadır. Medenî dönemde Kur'an'ın mücadele ettiği kitlenin ağırlıklı olarak Ehl-i kitap ve münafıklardan olması Medenî dönemi, Mekkî dönemden ayıran önemli noktalardan biridir. Zira siyer eserleri Hz. Peygamber'in Mekkî dönemde Ehl-i kitap ile olan mücadelelerine dair kayda değer bir şey zikretmemiştir. Onlarla yapılan cedel Medenî dönemde gerçekleşmiştir.¹⁰⁸ Bu durum vahyin üslûbunu ve önceliklerini etkilemiştir. Bu sebeple de Ehl-i kitap ile olan cedel, müşriklerle cereyan eden tartışmalardan birçok açıdan farklılık arz etmiştir. Aynı şekilde zahiren Müslüman görünüp kalpleri küfür üzere olan münafıklarla gerçekleşen tartışmalarda da Kur'an'ın etkileyici bir cedel yöntemi uyguladığı görülür. Aşağıda Kur'an'ın bu yöntemini âyetler ışığında irdeleyeceğiz.

4.1. Ehl-i Kitap

Kur'an Ehl-i kitap'la tartışmalarında hakikatleri apaçık bir şekilde beyan etmiştir. Kur'ân; onların bile bile hakkı batılla karıştırdıklarını,¹⁰⁹ kitapları elleriyle yazıp, tahrif ettiklerini¹¹⁰, metinleri te'vil edip Allah'a iftira ettiklerini¹¹¹, çoğu bilgiyi gizlediklerini haber vermiştir.¹¹² Yine Kur'ân, onların Allah'a iftira edip "ateş bize ancak sayılı günler dokunacaktır"¹¹³ dediklerini, Allah'ın onlarla çeşitli konularda nasıl ahitleştiğini ve bu ahitlerini nasıl bozduklarını

104 Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 8/4683.

105 Ebû Zehre, *Tarîhu'l-cedel*, 46.

106 Tûfî, *'Alemü'l-cezel fî 'ilmi'l-cedel*, 94.

107 Ebû Zehre, *Tarîhu'l-cedel*, 48.

108 Ebû Zehre, *Tarîhu'l-cedel*, 48.

109 Âl-i İmrân, 3/71.

110 Bakara 2/79.

111 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*,

112 Maide 5/15.

113 Âl-i İmrân, 3/24.

aktarmıştır.¹¹⁴ Kur'an, peygamberleri inkâr ettiklerini, arzularına uymayan peygamber öğretilerini görmezden geldiklerini, hatta elçileri öldürdüklerini belirtmiştir.¹¹⁵ Rahip ve papazlarını Rabler edindiklerini, Üzeyir ve İsa'nın Allah'ın çocukları olduklarını söyleyerek Allah'a iftira attıklarını ve Hz. İbrahim'in kendi dinleri üzerinde olduğunu iddia ederek yalan söylediklerini haber vermiştir. Allah, onların iddia ve iftiralarına ise ilmî çerçevede karşılık vermiştir.¹¹⁶ Kur'an mezkûr özelliklere sahip bu kişileri İslam'a davet ederken dikkate aldığı yöntemlerden bazıları şunlardır:

4.1.1. Doğru Bilgiye Vurgu

Kur'an'ın Ehl-i kitap'la tartışmasında takip ettiği etkileyici yöntemlerden birisi akıl ile bilgiyi ön plana çıkarması ve bunu tarihî verilerle güçlü bir şekilde sunmasıdır. Söz gelimi Kur'an, hristiyanların Hz. İsa hakkındaki Allah'ın oğlu olduğuna dair görüşlerini "*Allah nezdinde İsa'nın durumu Âdem'in durumu gibidir. Onu topraktan var etti; sonra ona "ol" dedi ve oluverdi.*"¹¹⁷ âyetiyle çürütmüştür. Zira Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelmesi o'nun ilah olmasını gerekli kılıyorsa, babasız ve annesiz dünyaya gelen Hz. Âdem'in ilâhlığı daha bir gerekli olmalıdır. Oysa bunu dile getiren hiç kimse yoktur. Bu durumda onların Hz. İsa hakkındaki anlayışlarını değiştirmeleri gerekmektedir. Zira bu mantığa göre İsa da ilâh değildir, Âdem gibi bir beşerdir.¹¹⁸

Aynı şekilde Kur'an, Yahudilerin "*Allah hiçbir insana hiçbir şey indirmedir*" mezkûr iddialarını, "*Öyleyse Mûsâ'nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği kitabı kim indirdi?*" *Siz onu kâğıtlara yazıp (istediğinizi) açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz?*"¹¹⁹ âyetiyle cevap vererek içinde buldukları çelişkiyi haber vermiştir. Bu cedelde âlimlerin ifade ettiği hulfî kıyas yöntemi mevcuttur. Çünkü mezkûr âyetle onların iddialarının gerçeği yansıtmadığı ortaya konulmakta ve bilgi sahibi oldukları bir meselede yalan söyledikleri ispatlanmaktadır.¹²⁰ Yahudiler "*Allah hiçbir insana hiçbir şey indirmedir*" öncülünün doğru olduğu üzerinden hareket ederek beşer bir insana Allah'ın bir Kitap indirmediğini iddia ettiler ve onun üzerinden Hz. Muhammed'in peygamberliğinin yalan olduğunu savundular. Ancak Kur'an, yahudilerin öncüllerinin (beşer Peygamber'e kitap indirilmemiştir) doğru olmadığını,

114 Bakara 2/84-85.

115 Bakara 2/87.

116 Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki javâmizi't-tenzîl*, 1/371; Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, 1/79.

117 Âl-i İmrân 3/59.

118 Ebû Zehre, *el-Mu'cizetü'l-kübrâ*, 270.

119 En'âm 6/91.

120 Alî b. Ahmed b. Muhammed Vâhidî, *el-Vasît fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, nşr, Adil Ahmed (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1994), 2/297; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, 4/580;

yahudilerin Hz. Mûsâ'ya Tevrat'ın indirildiğini bildiklerini haber vermiştir. Beşer olan Hz. Mûsâ'ya kitap indirildiğine göre beşer olan Hz. Muhammed'e neden Kitap indirilmesin? Değil mi ki beşer olduğu halde Hz. Mûsâ'ya kitap indirilmiştir; bu durumda "bazı insanlara kitap indirilebilir" önermesinin doğruluğu ortadadır. Böylelikle Hz. Muhammed'e kitap indirildiği ispatlanmaktadır.¹²¹ Kaldı ki onlar Hz. Muhammed'in peygamber olduğunu çok iyi biliyorlardı.¹²²

Kur'ân, Ehl-i kitap'ın Hz. İbrahim hakkındaki iddialarını da geçersiz hale getirmiştir. Hem Yahudiler hem de Hristiyanlar Hz. İbrahim'in kendi dinlerinden olduğunu, İslam dininden uzak olduğunu iddia ediyorlardı. Onlara göre hak olan kendi takip ettikleri yol idi.¹²³ Şöyle diyorlardı: "Onlar, "Yahudi veya hristiyan olun ki doğru yolu bulasınız" dediler. De ki: "Hayır! Biz, Hanîf olan İbrâhim'in dinine uyarız. O, müşriklerden değildi."¹²⁴ Bu iddialara mukabil Kur'ân şöyle denilmesini emretti: "Hayır! Biz, Hanîf olan İbrâhim'in dinine uyarız. O, müşriklerden değildi." Kur'ân Hz. İbrahim'in müşriklerden olmadığını belirtmek suretiyle onların iddialarına men' ve muaraza¹²⁵ yöntemleriyle karşılık vermiştir Böylelikle Kur'ân, onların hidayet üzere olduklarına dair iddialarını mezkûr ifadesiyle reddetmiştir. Aynı şekilde "O, müşriklerden değildi" cümlesi, Hz. İbrahim'in, zannettikleri gibi kendi dinleri üzerine olmadığını, bilakis İslam dinine mensup olduğunu belirterek iddialarını çürütmüştür.¹²⁶ Zikrettiğimiz tartışmadan anlaşıldığı üzere Kur'ân akıl ve mantık ilkeleri açısından tartışmada galip geldiği gibi, tarihsel bilgiyi de yerinde kullanarak muhataplarını ilzam etmiştir.

4.1.2. Müşterek Söze Çağrı

Kur'ân'ın, Ehl-i kitap'la olan tartışmasında ortak söze çağrısı¹²⁷ da dikkat çekmektedir: Kur'ân ortak söz etrafında birleşmeye çağrı yaparak doğruya

121 Muhammed el-Emîn eş-Şinkîti, *Âdâbü'l-bahs ve'l-münâzara* (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 95.

122 Celil Kiraz, "Hz. Muhammed (SAV)'in Önceki Kutsal Kitaplarda Müjdelmesi (Te'bşîrât)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2001), 232.

123 Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, nşr; Mecdî Baslûm (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1426/2005), 2/394; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, 1/291.

124 Bakara 2/135.

125 "Engelleme (men'): Öne sürülen iddiaya delil isteyerek veya delilin öncüllerine itiraz ederek muârazı reddetmektir."; "İddiaya karşı koyma (muâraza): Öne sürülen iddianın zıddının doğruluğunu kanıtlamak suretiyle doğrudan doğruya iddiayı çürütmektir." Yusuf Şevki Yavuz, "Münâzara", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 4 Ağustos 2020).

126 Tûfî, *'Alemü'l-cezel fî 'ilmi'l-cedel*, 102.

127 "De ki: "Ey Ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin: Yalnız Allah'a tapalım, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp da içimizden bazıları diğer bazıalarını Rab edinmesin." Eğer yine yüz çevirirlerse, "Şahit olun ki biz Müslümanlarız" deyin" Âl-i İmrân 3/64.

irşat etmek istemiştir. Böylelikle muhatapların hakikati bulmalarını teşvik ederek, davet metodunda muhataplarla doğru bir iletişim kurmaya özen göstermiştir. Böylelikle her iki kesimin de hakikat ekseninde buluşmalarına imkan tanımıştır.¹²⁸ Bu çağrı; Üzeyir ve İsa'nın Allah'ın oğlu olduğunun inkâr edilmesi ve tevhide bağlılıktır. Ayrıca Allah'ın hükmetmediği konularda rahiplere bir şeyi haram veya helal kılma yetkisi vermemektir.¹²⁹ Bu çağrı aynı zamanda tüm peygamberlerin davet ettiği Allah'ın uluhiyet ve rubûbiyetine imandır. Zira bu davet; dinin ruhu ve özüdür.¹³⁰

Kur'ân bu çağrıya uymayan kesimle çeşitli tartışmalarda bulunmuştur. Bunlardan biri de iman meselesidir. Yahudilere iman etmeleri talep edildiğinde, onlar şu şekilde itiraz etmişlerdir: *“Biz sadece bize indirilene inanırız” derler ve ondan başkasını inkâr ederler.*¹³¹ Yani *“Biz Allah'ın sana bir şey indirdiğine inanmıyoruz. Allah sadece bize indirmiştir. Ve bize indirilene tabi oluyoruz”* iddiasında bulunmuşlardır. Kur'ân bunun üzerine iki şekilde cevap vermiştir.

Birincisi, onları şu âyetle ilzam etmiştir: *“Halbuki o Kur'ân, kendi ellerinde bulunan Tevrat'ı doğrulayıcı olarak gelmiş hak kitaptır.”* Yani *“Muhammed'in getirdiği Kitap elinizdekinin bir benzeridir ve elinizdekini tasdik etmektedir. Bu durumda her ikisine de iman etmeniz zorunludur.”*¹³²

İkincisi, Yahudilerin delillerini şu âyetle nakz¹³³ etmiştir: *“Şayet siz gerçekten inanıyor idiyse daha önce Allah'ın peygamberlerini neden öldürüyorsunuz?”* Yani size indirilene inanıyorsanız neden peygamberleri öldürüyorsunuz.? Zira size indirilen Tevrat'ta peygamberlere muhalefet etmeyip iman etmekle emrolunmuştunuz. Bu durumda iddianızı ispatlayamıyorsunuz.” Bu itiraza *“Biz sadece bize indirilen peygamberlere iman ettik”* demek suretiyle itiraz edememeleri için Kur'ân, *“Ant olsun Mûsâ size apaçık mucizeler getirmişti. Sonra onun ardından haksızlıkla buzağı putunu edindiniz.”*¹³⁴ buyurarak Musa'nın getirdiği tevhid düşüncesini bırakarak buzağıya taptıklarını açığa çıkarmış, yalancı olduklarını belirterek yahudilerin iddialarını çürütmüştür.¹³⁵ Aslında peygamberleri öldürenler dönemin muhatapları değildi, ancak atalarının yaptıkları cürümlere razı oldukları için fiil kendilerine de isnat

128 Muhammed Saîd Ramazân el-Bûtî, Edebü'l-hivar, 20.

129 Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gâvâmizi't-tenzîl*, 1/371

130 Rızâ, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-hakîm*, 3/2268.

131 Bakara 2/91.

132 Tûfî, *Alemü'l-cezel fî 'ilmi'l-cedel*, 99.

133 Nakz, *“Gösterilen delillerin öncüllerine itiraz etmeden yeni bir delille onu çürütmek.”* *Yavuz, “Münazara”*.

134 Bakara 2/92.

135 Tûfî, *Alemü'l-cezel fî 'ilmi'l-cedel*, 99.

edilmiştir.¹³⁶ Böylelikle Kur'ân yanlış tarih algılarını ortaya çıkarmakla kalmamış, atalarının yolunu terk etmelerinin gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

Ayrıca Kur'ân onların samimi olmadıklarını ortaya çıkarmak için hissi ve somut cedele davet etmiştir. *“Kendilerine kitaptan bir pay verilmiş olanlara baksana, aralarında hakem olması için Allah'ın kitabına çağrılıyorlar da içlerinden bir grup yüz çevirip gerisin geri gidiyor.”*¹³⁷ bu âyet, onların Allah Teâlâ'nın buyruklarına ne denli uzak olduklarını somutlaştırmakta ve hidâyeti arzulamadıklarını net bir şekilde ortaya çıkarmaktadır.¹³⁸ Kur'ân, *“De ki: “Ey Ehl-i kitap! Siz Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirileni (Kur'an'ı) doğru dürüst uygulamadıkça tuttuğunuz yol yol değildir”*¹³⁹ mezkûr ifadeyle Ehl-i kitap'ın Tevrat ve İncil'in hükümlerini tatbik etmedikleri sürece söylemlerinin bir gerçekliğinin olmadığını belirtmiştir. Tevrat ve İncil'in hükmü ise Muhammed'e ve getirdiklerine imandır.¹⁴⁰ Böylelikle atalarına müjdeleyen Peygamber'e, atalarının torunları olarak iman etmeleri istenmiştir. Şayet iman ederlerse bu imanlarının karşılığı olarak büyük nimetlere erişecekleri vurgulanmıştır.¹⁴¹

Görüldüğü üzere Kur'ân onları soyut/sözlü cedelden somut cedele davet etmiştir. Aslında bu tablo son derece etkileyici bir iletişim yöntemidir. Zira kendi bilgisine güvenen, hakikati arzulayan bir kişi ne olursa olsun delilden kaçamaz. Çünkü delil aleyhine olursa hakkı öğrenmiş olur, lehine olursa doğruluğu kanıtlanacaktır.

4.2. Münafıklar

Mekkî dönemde Kur'an'ın öğretilerine itiraz edip Hz. Peygamber'e eziyet eden bir diğer grup münafıklardı. İman etmediği halde iman ettiklerini söyledikleri için onlarla gerçekleşen cedel, münafıkların kişiliklerine uygun gerçekleşmiştir. Bir münafık için en büyük tehlike gizlediklerinin açığa çıkarılmasıdır. İşte Kur'ân, münafıkların gizlediklerini, kendi aralarında konuştuklarını, sinsiliklerini ortaya çıkarmıştır. *“Münafıklar, kendileri aleyhine olmak üzere kalplerindeki ortaya çıkaracak bir sûrenin indirilmesinden endişe ediyorlar. De ki: “Alay edin bakalım! Allah mutlaka o çekindiğiniz şeyi ortaya çıkaracaktır.”*¹⁴² Bu âyet onların yaşadıkları korkuyu gözler önüne sermektedir. Münafıklar kendi aralarında gizlice konuşuyor, konuştukları konuların Allah

136 Taberî, *Câmi'ü'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Ḳur'ân*, 2/353

137 Âl-i İmrân 3/23

138 Taberî, *Câmi'ü'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Ḳur'ân*, 2/292

139 Mâide 5/68.

140 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, 1/569.

141 Maide 5/65-66.

142 Tevbe, 9/64.

tarafından ortaya çıkarılmamasını arzuluyorlardı.¹⁴³ Münafıkların açıktan düşmanlık yapmamaları ama sinsice, kin ve nefretle yaşamaları onlara karşı yapılan mücadeleyi de farklı kılmıştır. Kur'ân onların bu şahsiyetsiz duruşlarını çeşitli âyetlerle ortaya koymuş, gizlediklerini tek tek açığa çıkarmıştır. Öyle ki Tevbe sûresi onların düşmanlıklarını, gizlediklerini gözler önüne serdiği için "Fâdıha" olarak isimlendirilmiştir.¹⁴⁴ Zira onların tutumları Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara eziyete kadar gitmiştir. Şu âyet bu durumu etkili bir biçimde göstermektedir: "Onlardan peygamberi inciten ve "O her söylenene kulak veriyor" diyenler var. De ki: "O sizin için hayırlı olana kulak veriyor"¹⁴⁵ Âyetten de anlaşıldığı üzere münafıklar, Hz. Peygamber'in her söyleyene inandığını, hemen etkilendiğini ve ona göre davrandığını iddia ederek o'na eziyet ediyorlardı. Bunu da "هُوَ أَذُنٌ" şeklinde ifade ediyorlardı. Kur'ân, اذُنٌ خَيْرٌ لَّكُمْ ifadesiyle onların kullandığı aynı kelimelerle cevap vermiştir. Âlimler bu cedel çeşidini "el-kavlu bi'l-mûcib" şeklinde ifade etmişlerdir.¹⁴⁶ el-kavlu bi'l-mûcib: "Muhalifin görüşünü, konuşmasının mânasından hareketle reddetmek"¹⁴⁷; "söz sahibinin, muhatabın kelimelerini tersi bir mânâda kullanması"¹⁴⁸ gibi anlamlara gelir. Mezkûr âyetle Allah, münafıkların aynı kelimelerini farklı bir anlamda kullanarak itiraz etmiş ve Hz. Peygamber'in onların sandığı gibi her şeyi dinlemediğini, hayır olan şeyleri dinlediğini ve sadece hakikatin onun tasarrufları üzerinde etkisi olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁹ Bu tartışma yöntemi son derece etkileyicidir. Zira âyetin münafıkların kullandığı ifadeyi kullanması başlangıçta münafıkları destekler gibi görünüp onları mutlu etse de âyetin devamı mutluluklarını üzüntüye çevirmiş ve yaşadıkları acılı tabloyu daha da derinleştirmiştir.¹⁵⁰ Bu yönüyle tartışma hem muhatabın iddiasını çürütmüş hem de gerçekleri ortaya çıkarmıştır.

Sonuç

Bu araştırmamızda Kur'an'ın cedel anlayışını çok boyutlu bir şekilde ele aldık. Çalışmamızda vardığımız sonuçları şu şekilde sıralamak mümkündür:

Kur'an'ın cedel anlayışı ikna üzerine kuruludur. Bu sebeple de tartışmada muhatabın şahsiyetini, kişiliğini kötileyici mesajlardan çoğunlukla uzak du-

143 Mücadele 58/8.

144 Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/313.

145 Tevbe 9/61.

146 Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dârü't-Tûnusiyye, 1984), 10/243; İbnü'l-Hanbelî, *İstihrâcü'l-cedel mine'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 116.

147 Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 4/64.

148 Hasan Uçar, "Arap Dili Belâgatında el-Kavlu Bi'l-Mûcib ve Kur'ân-ı Kerîm'deki Uygulamaları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2013), 175.

149 Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 9/5248-5249.

150 Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 4/64.

rulmuştur. Çok kaba ve sert üslûplara rağmen mesaja odaklanılmış, mesele-
nin şahsileştirilmesine imkân verilmemiştir.

Kur'ân, muhatabı ikna etmek için soyut-somut birçok ikna yöntemlerini göz önünde bulundurmuştur. Bu açıdan bakıldığında Kur'an'ın cedel anlayışını sadece akıl ve mantık ilkeleri ile sınırlamak doğru değildir. Zira Kur'an'ın tartışma yönteminde duygu, vicdan, kalp, merhamet, sevgi, korkutma gibi şeyler etkileyici bir şekilde sunulmuştur. Aynı şekilde Kur'an'da geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman mefhumları tevhidî düşünceyi desteklemek için etkili sahnelerle ele alınmıştır. Ayrıca tartışmada Allah'ın Elçi'sinin konumu son derece netleştirilmiştir. Bu konuda en ufak bir kuşku bile bırakılmamıştır. Kendisine yönelik iftira ve dezenformasyon kampanyaları başarısızlıkla sonuçlandırılmıştır. Zira Kur'ân meselenin hak-batıl mücadelesinin dışına itilmesine müsaade etmeyerek muhatapların zihin dünyalarında Allah'ın Elçi'sine dair en ufak bir kuşku kalmamasını önemsemiştir.

Kur'ân, muhatapların durumlarını, şartlarını ve problemlerini dikkate alıcı bir şekilde mücadele etmiştir. Mekkî dönemde mesajlarını uluhiyet düşüncesi üzerine kurmuştur. Uluhiyete zarar veren düşünce, ritüel ve yaşam biçimlerinin tamamına savaş açmıştır. Ve bu konuda muhataplarını akla, mantığa uymaya davet etmiştir. Bu dönemde gerçekleşen tartışmalara baktığımızda mesajların, muhatapların problemleri ekseninde gerçekleştiği (tevhid, tekrar dirilme, tevhide zarar veren bazı Cahiliye uygulamaları vb.) görülmektedir.

Kur'an'ın Ehl-i kitap ile cereyan eden tartışmalarında ise bazı farklılıkların olduğu anlaşılmıştır. Kur'an'ın gerek kaynaklarını gerekse kötü anlayışlarını hedef alması son derece etkili bir tartışma yöntemi olmuştur. Kur'ân Ehl-i kitap'ın elindeki tüm bilgilere savaş açmamıştır. Başka bir ifadeyle o, hakikatlere vurgu yaparak tahrife savaş açmıştır. Buradan hareketle Kur'ân, kendilerine gönderilen tüm elçilerin de yaratıcısının Allah olduğunu belirtmiş, Hz. Muhammed'in önceki peygamberlerden biri olduğunu vurgulamış, Ehl-i kitap'ın da ya ataları gibi helak olacaklarını yahut iman edip doğru yola irşat olacaklarını vurgulamıştır.

Cedelü'l-Kur'an'ın Münafıklara yansıyan yönünde ise farklı bir görüntü hâkimdir. Münafıklar Mekkeli müşrikler gibi açıktan savaşmadıkları gibi Ehl-i kitap'ın beklentileri içerisinde de değillerdi. Ayrıca bu kesim, kendisini gizliyor, açıktan düşmanlıktan sakınıyordu. Bu sebeple de bunlarla açıktan bir tartışmadan ziyade Allah'ın gizlediklerini açığa çıkarması şeklinde bir cedel üslûbu hâkimdir.

Kaynakça

- Alrawashdeh, Ziyad. "Kur'ân'da Cehâlet Kavramının Anlam Alanı". *İslâmî İlimler Dergisi* 16/1 (2019), 7-31.
- Başoğlu, Tuncay. "Sebr ve Taksim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erşim 15 Mart 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sebr-ve-taksim>
- Bedevi, Ahmet. *Min belâğati'l-Kur'ân*. Kahire: Nahdatu Mısır, 2005.
- Begavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed Ferrâ'. *Me'âlimü't-tenzîl*. nşr. Abdürrezzâk Mehdî. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1420.
- Bûtî, Muhammed Saîd Ramazân. *Edebü'l-hivar*. b.y.: y.y., ts.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *et-Ta'rîfât*. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1422.
- Cüveynî, Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *el-Kâfiye fi'l-cedel*. nşr. Fevkiyye Hüseyin Mahmûd. Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1979.
- Çetiner, Bedrettin. "Mesel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Eylül 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mesel#3-tefsir>
- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîrü'l-hadîs*. Kahire: Dâru İhyâi'l-kütübî'l-Arabiyye, 1383.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el- Endelüsî. *el-Bahrü'l-muhît*. Sıdkî Muhammed Cemil. Beyrut: Dârü'l-fikr, 1420.
- Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed. *Zehretü't-tefâsîr*. b.y.: Dârü'l-fikr el-Arabî, ts.
- Ebû Zehre, Muhammed. *el-Mu'cizetü'l-kübrâ*. b.y.: Dârü'l-fikr el-Arabî, ts.
- Ebû Zehre, Muhammed. *Tarîhu'l-cedel*. Kahire: Dârü'l-fikri'l-Arabî, 1934.
- Ekinci, Kutbettin. "Kur'an'da Allah'ın Zatı Dışında Kullanılan Yeminleri Sözün Maksadı Açısından Anlamak", *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi* 57/1 (2016), 85-102.
- Elmaî, Zâhir Avvâd. *Menâhicü'l-cedel fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*. b.y.: y.y., 1399.
- Gengil, Veysel. "Kur'ân'ın Çift Kutuplu Anlatım Üslubu". *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 4/11 (2019), 60-78.
- Gengil, Veysel. "Mekke Müşriklerini Mâtürîdî'nin Gözüyle Okumak". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/38 (2018), 201-222.
- Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-Ayn*. nşr. Mehdî el-Mahzûmî -İbrâhim es-Sâmerrâî. Beyrut: Mektebetü'l-hilâl, 1408/1988.
- İbn Âşûr, Muhammed b. Muhammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: ed-Dâ-rü't-Tûnusiyye, 1984.
- İbn Atıyye, el-Endelüsî. *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. nşr. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1422.
- İbn Hazm, Alî b. Ahmed el-Endelüsî el-Kurtubî. *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*. thk. Abdurrahman Halife. b.y: Mektebetü's-salam el-Alemîyye. ts.
- İbn Hazm, el-Endelüsî. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. thk. Ahmed Şakir. Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-cedîde ts.
- İbn Hişâm, Cemâlüddîn Abdülmelik b. Eyyûb el-Himyerî. *es-Sîretü'n-nebeviyye li-İbn Hişâm*. thk. Mustafa es-Sekkâ-İbrâhim el-Ebyârî - Abdülhafîz eş-Şelebî. Kahire: Mektebetü Mustafa el- Babî el-Halebî, 1955.
- İbn Kayyim el-Cevziyye. *Miftâhu dâri's-sa'âde*. Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, ts.
- İbn Kesîr, İsmail b. Ömer Kureşî. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*. nşr. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1419.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- İbn Sînâ, Ebû Alî el-Hüseyin b. Abdillâh b. Alî. *İbn Sînâ, eş-Şifâ' el-Mantık (5): el-Burhan*. thk. Ebü'l-Alâ Affî. Kahire: el-Matbaatü'l-emîriyye 1956.

- İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî. *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. nşr. Abdürrezzak Mehdî. Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 1412.
- İbnü'l-Cevzî, Muhyiddîn Yûsuf b. Abdurrahmân. *el-Îzâh li-kavânîni'l-istilâh fi'l-cedel ve'l-münâzara*. nşr. Mahmûd b. Muhammed es-Seyyid ed-Dügaym. Kahire: Mektebetü Medbûlî, 1991.
- İbnü'l-Hanbelî, Nâsihuddîn Abdurrahmân b. Necm. *İstihrâcü'l-cedel mine'l-Kur'âni'l-Kerîm*. nşr. Zâhir Avvâd el-Elmaî. b.y.: y.y., 1400.
- İsâ, Abdullah b. Yusuf. *el-Mukaddimatü'l-esasiyye fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Britanya: Merkezü'l-Bühûs el-İslâmiyye, 2001.
- Kâsımî, Cemâleddin. Kavâ'idü't-tahdîs. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*. nşr. Muhammed Basil Uyûn es-Sûd. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418.
- Kazvîni, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî. *Hilyetü'l-fukahâ'*. nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Beyrut: eş-Şeriketü'l-Müttehîde li't-Tevzî', 1983.
- Kazvîni, *Mu'cemü mekâyîsi'l-lugâ*. nşr. Abdüsselâm M. Hârûn. Kahire: Dârü'l-fikr, 1979.
- Kefevî, Ebü'l-Bekâ. *el-Külliyât*. nşr. Adnân Dervîş-Muhammed el-Mısrî. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, ts.
- Kırca, Celal. "Aksâmü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Mayıs 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/aksamul-kuran>
- Kiraz, Celil. "Hz. Muhammed (SAV)'in Önceki Kutsal Kitaplarda Müjdelenmesi (Tebsîrât)". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/ 1 (2001), 231-260.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. nşr. nşr. Ahmed el-Berdûnî-İbrâhim Eттаfeyyîş Kahire: Dârü'l-kütübi'l-Mısrîyye, 1964/1384.
- Mağribî, Ali AbdülFettah. *el-Mağribî, el-Fireku'l-Kelâmîyyetü'l-İslamiyye*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1995.
- Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*. nşr. Mecdî Baslûm. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Merâgî, Ahmed Mustafa, *Tefsîrü'l-Merâgî*. Kahire: Mektebetü Mustafa el-Babî el-Halebî, 1946.
- Mukâtil, Süleymân b. Beşîr Ezdî Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. nşr. Abdullah Mahmûd Şehhâte. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1423.
- Nevevî, Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-lugât*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtîhu'l-gayb*. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1420.
- Rızâ, Reşîd. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-hakîm (Tefsîrü'l-Menâr)*. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısrîyyetü'l-âmmeh, 1990.
- Saçaklızâde, Mehmed Efendi. *Tertîbü'l-'ulûm*. nşr. Muhammed b. İsmâil es-Seyyid Ahmed. Beyrut: Dârü'l-beşâir el-İslâmiyye, 1988.
- San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi'. *Tefsîru Abdürrezzak*. nşr. Mahmut Muhammed Abduh. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, 1419.
- Sedâd, Ali. *Mizânu'l-ukul Mantık ve Metodoloji*. çev. İbrahim Çapak vd.. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.

- Sülün, Murat. "Vahy, Nübüvvet ve Kur'an'ın Vahyediliş Aşamaları". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11-12 (1993-1994), 99-149
- Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâlüddîn. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âimme li'l-kitâb, 1394/1974.
- Şa'râvî, Muhammed Mütevellî. *Tefsiru eş-Şa'râvî*. Metabiu ahbari'l-yevm, 1997.
- Şinkîti, Âdâbü'l-bahs ve'l-münâzara. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.
- Şinkîti, Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkâdir el-Cekenî. *Edvâ'ü'l-beyan fî îzâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü'l-fikr, 1415/1995.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Câmi'u'l-beyan 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Kahire: Müessesetü'r-risâle, 2000/1420.
- Tûfî, Necmüddîn Süleymân b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Saîd. *'Alemü'l-cezel fî 'ilmi'l-cedel*, nşr. W. Heinrichs. Wiesbaden, 1987.
- Uçar, Hasan. "Arap Dili Belâgatında el-Kavlu Bi'l-Mûcib ve Kur'ân-ı Kerîm'deki Uygulamaları". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 35 (2013), 171-187.
- Vâhidî, Alî b. Ahmed b. Muhammed. *el-Vasît fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*. nşr. Adil Ahmed, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1994.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Cedel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 4 Ağustos 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cedel>
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Münâzara". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 4 Ağustos 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/munazara#1>
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâ-mizi't-tenzîl*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407.